

Mihai Opreanu

CARAMIDA

O POVESTE DESPRE PARAMENTE

(SISTEME CONSTRUCTIVE SI PARAMENTE LA BISERICI ISTORICE DIN TARA ROMANEASCA)

“Nu fara motiv Geneza face din argila substanta care a generat pe om” (Jean-Pierre Adam, LA CONSTRUCTION ROMAINE, Picard, Paris, ed. a treia, 1995).

Aceasta substanta foarte raspandita si cu proprietati extraordinare a devenit importanta pentru om devreme in evolutia sa.

Avand o mare afinitate fata de apa, maleabila in amestec cu aceasta si rigida atunci cand este uscata, poate trece dintr-una dintre aceste stari in cealalta de oricate ori, la temperaturi mai mici de 450 de grade. Este permeabila la vapori si cu bune calitati termice (protectie, acumulare) in stare uscata, si impermeabila cand este uda (asa se face ca exista straturi de apa freatica). Abia in ultimele decenii oamenii au produs materiale de sinteza cu proprietati asemanatoare (de pilda foliile gen “Gore-Tex”).

La peste 450 de grade, argila sufera o transformare ireversibila, devenind ceramica.

Se crede ca oamenii au descoperit acest fenomen in mod intamplator, si nu au intarziat sa il foloseasca. Olarii au fost cei care au facut asta cei dintai; dupa mai multe secole, constructorii au folosit si ei argila arsa (J-P Adam), dupa ce multa vreme au construit cu argila cruda. In mare, exista trei tipuri de sisteme constructive cu argila nearsa: lipitura pe structura de lemn (fr. “torchis”), pereti din argila compactata in cofraje (fr. “pise”), si caramizi nearse sau chirpici (“adobe”). Ne oprim aici cu discutia despre argila cruda, pentru ca subiectul pe care ni l-am propus este caramida arsa.

Constructia din caramida arsa s-a dezvoltat in vremuri si locuri in care oamenii au dorit -si au putut- sa realizeze edificii perene, acolo unde piatra era mai greu de gasit, si unde a existat combustibil pentru arderea ei.

Dupa Mesopotamia antica si alte civilizatii din vechime, **Roma antica** a fost cea care a dezvoltat aceste tehnici la un ordin de amploare fara precedent, atat in ce priveste dimensiunile, multimea si diversitatea constructiilor, cat si in ce priveste raspandirea geografica.

“Amintirea vizuala cea mai marcanta a unui vizitator al Romei si periferiilor ei, este aceea a unui univers monumental din caramizi, din care rasar, pe alocuri, piese de travertin sau marmura” (J-P Adam). Aceasta, din cauza ca multe paramente din piatra au disparut, si au ramas masele construite, din caramida, piatra sumar prelucrata si emplecton, asa-zisul **beton roman**. Acesta din urma este un amestec de var hidraulic cu agregate ca nisipul, pietrisul, piatra sparta etc. Pentru ca varul aerian sa devina hidraulic, se amesteca cu “puzzolana”, o roca vulcanica de la Pozzuoli, nu departe de Vezuviu. Aceasta era putin accesibila si scumpa la distante mari de sursa, insa existau si alte procedee.

Astfel, varul care contine o anumita cantitate de argila devine deasemenea hidraulic. S-a folosit si argila cruda in asemenea mortare, in constructii mai putin pretentioase, dar de regula s-au folosit **praf si granule de caramida**. S-a folosit mult ceramica pisata in toate zonele in care au construit romanii, apoi bizantinii, si apoi cele mai multe constructii cu mortar din toate vremurile dinainte de epoca industriala, cand au aparut cimentul de tip Portland si betonul armat, asa cum le cunoastem astazi.

Peretii structurali erau asadar in general din **fete zidite si emplecton**; zidariile erau de multe ori din piatra bruta si caramida, in asize alternate; caramizile, avand forme regulate, asigurau legatura masei construite prin tesere sistematica, iar piatra bruta crestea rezistenta si masa construita, cu un raport optim intre efort si rezultat. Constructiile mai importante primeau **paramente** din piatra prelucrata, profilata si sculptata, in imagini care de regula reproduceau elementele structurilor trilitice din antichitatea greaca clasica (ordinele), dar fara vreun rol structural. Asa s-a construit in toata lumea in care s-a raspandit civilizatia de origine antica clasica, pana in secolul al XIX-lea si chiar mai tarziu.

Sa revenim in ordinea secentelor istorice. **Bizantul** a preluat si a dezvoltat sistemele de constructie ale Romei antice, dar si-a modificat limbajul de forme, renuntand la decorul clasic.

De multe ori bisericile bizantine erau nedecorate pe suprafetele exterioare. Imaginea vazuta era aceea a zidariei aparente, de multe ori din caramida alternata cu piatra. Decorul nu a disparut, dar s-a modificat. S-au dezvoltat elemente de modenatura realizate prin **dispuneri diverse ale caramizilor**. Limbajul a devenit **abstract**, fara sugestii vegetale sau de alte feluri, pe care Wilhelm Worringer le-a numit "intropate". Tipice sunt cornisele din caramizi asezate la 45 de grade fata de planul fetei zidului, cu colturile in consola, in asize succesive. Apoi, profilele orizontale, elementele de ritmare pe orizontala si asa mai departe. Au aparut caramizi cu forme speciale, cu care s-au facut diverse profile si alte forme arhitecturale dintre cele mai diverse.

Discut in continuare despre unele elemente de evolutie a arhitecturii religioase din **Tara Romaneasca**, si pentru a limita intr-un fel acest material, dar si pentru ca aici arhitectura de influenta bizantina s-a dezvoltat intr-un fel caracteristic. In teritorii apropiate, in tarile balcanice si in Grecia, evolutia arhitecturii bisericilor crestine s-a intrerupt aproape complet odata cu cucerirea otomana, prin secolul al XV-lea. La noi a continuat inca aproape jumatate de mileniu, pana in epoca moderna. In Moldova si Transilvania a luat directii mai particulare. La fel s-a intamplat in Rusia, la alt ordin de amploare si caracter. In Tara Romaneasca a ramas cel mai aproape de traditia bizantina, fara a-si diminua originalitatea, diversitatea si interesul.

In secolul al XIV-lea se intalnesc biserici cu ziduri in **asize alternate din caramida si piatra, aparente**, ce pastreaza logica structurala si constructiva, precum si imaginea tipica din ambienta bizantina (schemele A si B). Un exemplu este biserica din **Bradet**, cu registre viguroase de piatra sparta si caramida.

In general, este dificil de stabilit daca zidurile sunt cu emplecton sau omogene in sectiune, fara a avea sondaje sau sectiuni "anatomice" deschise. Cele mai multe exemple pe care le cunosc, constructii de dimensiuni medii, sunt cu ziduri

omogene. In mod logic, cele mari pot fi cu emplecton (asa cum sunt multe in Moldova).

Alta categorie de exemple “a contrario” este aceea a bisericilor **din Atena medievala**, biserici de dimensiuni reduse, si unde piesele din piatra sunt prelucrate rectangular, deci logica structurii nu mai este aceeaas. Caramizile nu mai sunt singurele piese cu forme regulate din componenta zidariei. Imaginea pare a fi ceea ce a contat in primul rand - trebuia sa fie piatra si caramida combinate in anumite scheme, cerute de traditia imaginii mai curand decat de reguli de constructie (**Sfintii Apostoli**, la poalele Acropolei).

Un alt exemplu in care imaginea pare a fi fost mai importanta decat logica structurala este acela al bisericilor de la **Meteora**. Catarate pe masive inalte si abrupte de roca, ar fi putut fi facute in intregime din piatra, asa cum sunt in general zidurile de incinta si constructiile anexe. Dar bisericile sunt si aici din asize alternate, desi caramizile au trebuit aduse si ridicate cu funii si scripeti, cu eforturi considerabile. Imaginea tipica de parament alternat si in “casete” capatase un prestigiu impresionant. Pentru acei oameni, probabil, asa trebuia sa arate o biserică si nu altfel.

Revenind la noi, constatam un fenomen si mai special. Piatra incepe curand (secolul al XVI-lea) sa dispara din constructia bisericilor, dar imaginea ramane aceeaas. Asizele din caramida, precum si caramizile asezate “in picioare” ce marcheaza “casetele”, sunt la fel ca inainte. Piesele din piatra sunt imitate prin panouri rectangulare de mortar aplicat pe suprafete unde caramizile au fost asezate in retragere fata de planul general al fatadei, cu 2 – 3 cm, adica tocmai grosimea stratului de mortar care imita piatra. Conturul dreptunghiului de mortar este “sclivisit” cu tinci de var fluid, ca si rosturile dintre caramizi; campul interior, delimitat de un contur incizat in mortarul crud, este depolizat pentru a reproduce textura pietrei (Balteni, Plataresti).

De ce au renuntat constructorii bisericilor de la noi la piatra? (cu anumite exceptii : ancadramente, coloane, trepte, pardoseli)

Intrebarea s-a mai pus; ce voi spune mai departe nu este cu totul nou.

Cu siguranta, in multe locuri piatra a fost mai greu de gasit.

Apoi, au existat pana tarziu paduri intinse, care oricum au trebuit taiate ca sa faca loc pentru agricultura, in conditiile in care populatia crestea. Deci combustibilul era de-a gata. Argila era, de asemenea, la indemana.

Mai este si faptul ca piatra in general are un comportament higrotermic mai putin favorabil decat caramida : este mai densa, mai putin permeabila la vaporii si cu transmisie termica mai intensa. Discontinuitatile in zidarii reprezinta puncte termice ample, care au putut duce la degradari ale picturilor interioare in fresca (observatie facuta de arh. Sandu Miculescu). Este interesant ca piatra a disparut aproape cu totul din zidurile bisericilor si ale altor tipuri de cladiri, dar a ramas in zidurile de incinta si constructii utilitare, unde regimul termic nu era important. In asemenea lucrari, formula asizelor alternate in “casete” a ramas in uz pana spre sfarsitul secolului al XVII-lea.

Mai putem presupune ca oamenii acelor vremuri nu sufereau de snobismul si prejudecatile legate de materialele de constructie (manifestari despre care vorbeste si G.M. Cantacuzino).

O etapa urmatoare este aceea care se manifesta incepand din secolul al XVII-lea; acum intreaga suprafata a paramentelor exterioare este acoperita cu mortar. Pe suprafetele din mortar este reprodusa (imitata) imaginea vechiului parament aparent in casete; desenul este in incizie fina pe mortarul crud, iar culoarea rosie a falselor caramizi este realizata in tehnica de fresca (Strehaia). Aceasta formula se generalizeaza in epoca lui Matei Basarab, din motive analizate si discutate de specialisti. Cantitatea de constructii ridicate in acea vreme a fost foarte mare, in timp relativ scurt, iar calitatea caramizii si a punerii in opera a scazut fata de epocile anterioare. Probabil ca au observat si degradarile pe care caramida aparenta le-a suportat in clima de la noi, mult mai riguroasa decat cea mediteraneeana, unde acele formule arhitecturale s-au dezvoltat. In asemenea conditii de mediu, paramentul "de sacrificiu" care este acela din mortar protejeaza masa zidului, si poate fi inlocuit periodic sau reimprospatat. In realitate, in cele mai multe cazuri a fost pur si simplu acoperit cu mortare fara decoratie, mai ales incepand din secolul al XIX-lea. Deja, pe oameni nu-i mai interesa imaginea traditionala a bisericilor. Multe au suferit atunci modificari, chiar mutilari destul de ample si sistematice.

Trecerea de la optiunea pentru caramida aparenta la paramente din mortar nu s-a facut brusc. Am motiva sa cred ca schimbarea s-a petrecut , intre alte cazuri, la Plataresti, unde am facut recent restaurarea, si la Apostolache-Prahova. Aici, am gasit sub mortarele mai recente, nedecorate, resturi (destul de ample la Plataresti) de mortar de origine, cu decoratia tipica, bicroma (alb-rosu), in imitatie de "casete". Dedesubt, pe registrul inferior, dispozitiile caramizilor sunt cele corespunzatoare paramentului cu caramizi aparente si panouri din tencuiala ce imita piatra. Acest parament nu a mai fost realizat, ci a fost in intregime acoperit de mortarul decorat in imitatie, despre care am vorbit mai sus. Probabil, dupa ce au ridicat primul registru, n-au fost multumiti nici de calitatea si nici de asezarea caramizilor, si au decis sa acopere totul. La Plataresti, am conservat si restaurat portiunile de mortar decorat pastrate, si in rest am pastrat caramida aparenta (tratata) si am facut panourile de mortar. Nu am refacut paramentul in imitatie acolo unde nu mai exista, din considerente de autenticitate.

Mai trebuie spus ca multe interventii de restaurare din secolul al XX-lea au lasat paramentele din caramida aparenta, chiar daca la origine au fost tencuite, dar mortarele de origine nu s-au pastrat (**Biserica Domneasca din Targoviste, Brebu, Sf. Gheorghe din Pitesti, Cretulescu din Bucuresti** si altele).

In urmatoarea secolenta in timp, decoratia paramentelor din mortar a devenit din ce in ce mai complexa, cu modele geometrice, vegetale si animale, in rosu-alb, apoi, catre secolul al XVIII-lea, a devenit policroma si figurativa, asa cum se mai vede la **biserica cu Sibile** de pe Calea Mosilor, la **Cainenii Mici-Valcea**, in Targu-Hurezi, la Berislavesti (deocamdata in sondaje) si in multe alte exemple. Pictura exterioara a bisericilor din Tara Romaneasca este mult mai putin cunoscuta decat cea din Moldova; e adevarat ca e in general mai recenta, nu are caracterul exceptional al aceleia, si, din pacate, s-a pastrat mai putin.

Imagini (diapozitive):

A. Pereti cu paramente zidite din piatra si caramida, cu emplecton

B. Zidarie cu asize alternate din piatra si caramida, aparenta

EXEMPLE : Dia nr.1,2 : Bradetu, Arges, 1400; 12, 12 bis:Sfintii Apostoli, Atena, sec. al X-lea; Marea Meteora, secolele al XIV-lea si al XVI-lea

C. Zidarie din caramida aparenta, cu panouri de mortar sau fara

EXEMPLE : Dia nr. 4, 4 bis : Cozia, Valcea, 1380; 11 : Snagov, Ilfov, 1517; 3: sf. Gheorghe, Pitesti, sec. al XVII-lea; 5, Cotmeana, Valcea, 1360; 6. Biserica Domneasca din Targoviste, sec. al XVI-lea; 7,8 : Balteni, Ilfov, sec. al XVI-lea;

D. Zidarie din caramida cu paramente din mortar (sau piatra)

EXEMPLE : Dia nr. 13 : Plaviceni, Teleorman, sec. al XVII-lea; 14, 14 bis: Strehaia, Mehedinti, sec. al XVII-lea

Nota: diapozitivele sunt numerotate intr-o ordine intamplatoare. Cred ca toate imaginile ce vor apare e bine sa fie numerotate in ordine, in suita in care sunt discutate in text

Vor fi inca cateva imagini:

Tournus, Franta, si Plataresti, Ilfov, , sec. al XVII-lea (scanate)